

După descrierea vaselor zoomorfe și a diferitelor obiecte de podoabă, lucrarea se încheie cu un rezumat și concluzii (urmate de o bibliografie de 113 studii și articole și de cele 92 de note). În fapt, concluziile au fost și ele cele mai multe formulate în diferitele capitole; se exprimă din nou convingerea că statuetele antropomorfe din neolitic arată poziția (*status*) superioară a bărbaților în societate, deși ni se pare că această poziție nu poate rezulta din sculptura neo-eneolitică, tocmai pentru că marea majoritate a statuetelor sînt feminine. Existența credințelor religioase și a riturilor încă din neoliticul timpuriu, dovedite de descoperiri, ar vorbi despre „înaltul grad de organizare al triburilor care au locuit în Bulgaria în acea vreme”, ceea ce nu ni se pare neapărat valabil, căci și cele mai primitive populații etnografice au credințe și mituri, fără a avea „un grad înalt de organizare”. Prezența statuetelor și a ritualurilor funerare dovedește numai existența unor credințe și practici magico-religioase. Autoarea încheie cu sublinierea înaltelor „standards artistice” la care au ajuns triburile din Bulgaria în milenii studiate.

Am stăruit mai mult asupra acestui volum al cărui text nu este prea amplu, în primul rînd pentru că materialele prezentate au directe legături cu cele de pe o parte a teri-

toriului țării noastre și în al doilea rînd pentru că am socotit necesar să motivăm afirmația noastră că de multe ori autoarea trece la interpretări și afirmații ce depășesc în chip normal interpretările permise de materialele existente, multe dintre formulările sale pîrînd anacronice, deoarece exprimă concepții moderne reflectate asupra manifestărilor artistice de acum cîteva milenii. Dacă noi am păcătuit poate în lucrările noastre asupra artei preistorice din România, prin acordarea unei atenții prea mici formelor ceramice, autoarea păcătuiește în sens contrar, insistînd foarte mult asupra formelor, și în orice caz mai mult decît asupra ornamentelor, care reprezintă totuși, după părerea noastră, cele mai valabile reușite artistice ale meșterilor neo-eneolitici. Am fi dorit ca ilustrația să fie mai numeroasă (sînt în total numai 102 figuri), mai ales că în text se fac multe descrieri detaliate ale unor piese ce nu sînt ilustrate. S-ar putea obiecta dealtfel că această „ilustrație” nu este bine distribuită pe epoci și culturi, unele perioade fiind foarte bine reprezentate și altele aproape deloc. Oricum, volumul e binevenit pentru toți cercetătorii care urmăresc evoluția diferitelor aspecte ale culturilor neo-eneolitice din S.E. Europei.

Vladimir Dumitrescu

ION HORĂȚIU CRIȘAN, *Ziridava*, Arad, 1978, 326 pagini, versiune în limba germană redată în paralel cu textul în limba română, 48 figuri, 130 planșe

Cercetările arheologice privind studierea antichităților dacice de pe meleagurile județului Arad depășesc actualmente durata a trei decenii. Rezultatele numeroaselor campanii de săpături sistematice au fost pe măsura strădanilor depuse, concretizîndu-se prin identificarea a nu mai puțin de 60 de puncte topografice cu vestigii de factură dacă, locuri situate atît în zona dealurilor zărîndene, cit și în cîmpia mureșeană. Mare parte din acest consistent fond al diverselor urme de cultură materială de origine dacică a fost valorificat pe calea tiparului fie în articole inserate în anuarul Muzeului județean Arad, „Ziridava” — ajuns la cel de-al X-lea volum —, ori în lucrări aparte, editate prin grija organelor de resort din municipiul Arad, așa cum este volumul ce-l prezentăm în această recenzie.

Fără îndoială că între stațiunile dace scoase la iveală pe cuprinsul ținutului arădean, așezarea amplasată în hotarul comunei Pecica, prin diversitatea materialelor arheologice furnizate a stîrnit un viu interes. Din acest considerent ea a fost obiectul de

studiu a nu mai puțin de patru campanii de mare amploare, eșalonate în anii 1960—1962 și 1964.

Cantitățile de-a dreptul impresionante de material arheologic obținut din secțiunile trase au necesitat o îndelungată perioadă de timp pentru a fi prelucrate științific, fapt ce a făcut ca prezentarea lor exhaustivă în cadrul unei monografii să devină realitate de-abia în anul trecut.

Așa cum se arată în primele file ale lucrării redactate de arheologul din Cluj-Napoca, Ion Horațiu Crișan — care a condus cercetările de la Pecica, punctul „Șanțu Mare” —, stațiunea respectivă cunoscuse, începînd din 1898, pînă în anul 1943, nu mai puțin de nouă campanii de săpături. Dar, exceptînd cercetările din ultimul an menționat, celelalte opt intervenții urmăriseră cu predilecție urmele de epoca bronzului, neglijînd aproape cu desăvîrșire nivelele dacice de locuire. Din acest motiv n-a fost posibil ca pe baza vechilor materiale, păstrate în majoritate la muzeul din Arad, să se interpreteze „just dife-

ritele fenomene legate de viața social-economică și spirituală a comunităților omenești care au viețuit de-a lungul veacurilor pe această movilă", fapt determinant în reluarea săpăturilor în anul 1960.

Monografia e structurată în cinci capitole, precedate atât de un „Cuvânt înainte”, semnat de autor, cât și de o „Introducere”, care prin dimensiuni și bogăția informațiilor poate, după opinia noastră, să fi considerată ca un prim capitol al lucrării. La rândul său și această parte, de „preambul”, e divizată în două secvențe intitulate: 1. „Situația geografică” (p. 11—15) și 2. „Istoricul cercetărilor” (p. 16—22), despre care se precizează că e redactat de E. Dörner.

Capitolul I, propriu-zis, se compune din cinci subcapitole, numerotate de la 1 la 5, având titlurile: 1. „Considerații generale” (p. 31—34) și 2, 3, 4, 5 „Săpăturile din anul 1960”, la care se adaugă anii celorlalte campanii (p. 34—58). Apoi fiecare an de cercetare e descris în conformitate cu ordinea decapării suprafețelor investigate, fiind prezentate în total 6 secțiuni, în al căror perimetru apăruseră opt edificii, al căror rost și destinație constituie obiectul capitolului secund.

Cel de-al doilea capitol intitulat „Așezarea dacică” are o parte de „Considerații generale” (p. 69—74), iar în continuare subcapitolul „Edificii” se împarte în: a. Locuințe, b. Ateliere și c. Sanctuare. Referitor la aspectul construcțiilor se constată existența pe cuprinsul Daciei preromane a unor edificii analoage, a căror asemănare merge aproape pînă la identitate cu cele de la Pecica—Șanțu Mare. Planul clădirilor de la Popești-Novaci (județul Ilfov), Grădiștea Muncelului și Piatra Roșie-Boșorod (județul Hunedoara), Cetățeni (județul Argeș), București — așezarea getică situată pe malul lacului Tei sînt numai cîteva exemple în privința marii asemănări dintre construcțiile geto-dace din așezări situate la sute de kilometri unele de altele. Desigur că acest detaliu este un peremptoriu argument în privința unității civilizației materiale și spirituale a geto-dacilor de pe întregul cuprins de la nordul Dunării de Jos.

Sesizînd în cadrul așezării de la Pecica un centru fortificat, ateliere meșteșugărești, sanctuare, locuințe cu mai multe încăperi, autorul conchide pe bună dreptate că din punct de vedere edilitar antic aceasta aparține categoriei localităților pe care dacogeții le numeau *dava*, fiind în multe privințe asemănătoare cu acele *oppida* cunoscute la celți (p. 69).

Marea diversitate a urmelor de cultură materială formează obiectul celui de-al treilea capitol al monografiei, intitulat „Descoperiri” (p. 109—160). Așa cum este firesc, înce-

putul îl face prin prezentarea ceramicii, în care sînt descrise și comentate nu mai puțin de 25 de tipuri de recipiente (p. 113—143). Acest subcapitol poate fi considerat în multe privințe o completare pe care autorul o aduce cu experiența anilor de cercelare care s-au scurs de la apariția volumului său anterior, *Ceramica daco-getică*, București, 1969.

Subcapitolul secund se ocupă de obiectele metalice, relevînd că pe primul loc se înscriu unelte, între care coasele și secerile vorbesc cu limpezime de principală ocupație practică de locuitorii așezării dacice „pecicane” — agricultura. Cele mai numeroase piese mărunt din fier sînt cuiele și piroanele, care și ele își găsesc analogii în alte așezări dacogetice din interiorul ori din afara arcului carpatic, exemplificîndu-se prin descoperiri similare făcute în cetatea dacică de la Piatra Roșie și în așezările de la Sighișoara și Popești (p. 143—144).

Subcapitolul terț, „Obiecte de piatră, lut ars și os”, cu toate că nu este prea extins, prilejuiește stabilirea de analogii din lumea geto-dacică însă din centre foarte îndepărtate de Pecica. Spre exemplu, cele două rîșnițe de mină lucrate din tuf vulcanic poros avînd culoarea cenușiu-închisă își află similitudini atât în zona învecinată Sarmizegetusei Regia, cât și la Tilișca (județul Sibiu), Sighișoara (județul Mureș), Arpașu de Sus (județul Sibiu), Poiana (județul Galați), Piatra Neamț-Bitca Doamnei, Popești (județul Ilfov) și Tinosu (județul Prahova).

Monedele, trei la număr, piese romane din argint, comentate în subcapitolul al patrulea, oferă indicii prețioase cu privire la datarea localității, și mai ales la stabilirea datei de sfîrșit a așezării de la Șanțu Mare. Dar considerațiile emise pe baza analizei materialului numismatic formează un pasaj aparte în capitolul următor.

Ultimul dintre diviziunile capitolului al treilea prezintă materialele de import cum sînt: ceramica romană, elenistică, de origine celtică, precum și obiectele de bronz și sticlă. Mănunchiul acestui gen de descoperiri se alătură altor detalii care converg spre ideea că aici — în așezarea dacică de la Pecica — se desfășeau pe piața respectivei *dava* mărfuri venite de pe alte meleaguri, subliniînd totodată, prin tipologie și origine, direcțiile spre care se îndreptau legăturile comerciale ale dacilor din vestul României. În același timp importurile descoperite în menționatul centru dacic contribuie la o mai precisă datare a nivelului de locuire în care au apărut (p. 160).

Odată epuizată prezentarea propriu-zisă a tuturor descoperirilor, se trece la datarea acestora, operațiune făcută în filele celui de-al patrulea capitol. Se conchide că există două niveluri de locuire dacice, cel vechi de

numit convențional *dacie II*, iar nivelul superior fiind numerolat *dacie I*, între ele nefiind nici un hiatus cronologic. Limita inferioară a celui mai vechi nivel se plasează în timp spre sfârșitul secolului al IV-lea î.e.n., iar veacurile al III-lea și al II-lea î.e.n. fiind ilustrate prin numeroase materiale, în special ceramică. Pe temelii acestea se precizează că limita superioară a nivelului *dacie* vechi datează cam de la sfârșitul secolului al II-lea î.e.n. (p. 165). Referitor la incendiul de mari proporții care se pare că a pus capăt primel așezări, se preconizează că ar fi unul dintre acele „nesfârșite războaie” despre care vorbește Strabon, lupte ce se purtau între diferitele uniuni de triburi daco-getice, din ce în ce mai puternice, cărora le va pune capăt marele rege Burebista în prima jumătate a secolului I î.e.n. (p. 166). Refăcută, așezarea de la Pecica-Șanțu Mare își continuă existența, dezvoltându-se neconținut, până în vremea războaielor daco-romane din secolul al II-lea e.n. Definitivă încheiere a existenței sale ar fi avut loc fie în primele decenii ale secolului al II-lea e.n., fie cu ocazia constituirii provinciei Dacia, ori în cursul unuia dintre cele două războaie (107/108; 117/118) purtate contra Imperiului roman de sarmații-lazigi cărora le vor fi fost aliați dacii rămași liberi (p. 170).

Monografia se încheie printr-un consistent capitol — al cincilea — de considerații istorice (p. 173—192), unde se aduc o serie de argumente prin care se atestă că stațiunea *dacie*ă situată în punctul Șanțu Mare poate fi identificată cu *Ziridava*, localitate ce e consemnată de Claudius Ptolemaeus în extremul vest al Daciei (p. 190). Chiar dacă într-un viitor apropiat sau mai îndepărtat alte descoperiri vor plasa *Ziridava* în altă parte, așezarea de pe malul drept al Mureșului, identificată între localitățile actuale Pecica și Semlac, va rămâne una dintre cele mai importante așezări de tipul *dava* din spațiul intracarpatic al

Daciei (p. 192), iar săpăturile de aici reprezintă o reală contribuție la elucidarea unor probleme majore din istoria acestor meleaguri integrate organic în toate marile evenimente ale istoriei românești (p. 192).

Dar studiul monografic nu poate fi considerat încheiat odată cu sfârșitul capitolului al cincilea, fiindcă în partea denumită „Anexe”, pe lângă note și trimiteri bibliografice, lista abrevierilor și indicii general, sint inserate trei părți am putea spune subcapitole, având în vedere extensiunea și volumul de date transmise. În primul rând „Explicația planșelor” e un veritabil catalog descriptiv (p. 209—262), de o reală utilitate pentru specialiști, înlesnind foarte mult modul de utilizare ca analogii a celor câteva sute de obiecte dintre cele mai feburite cuprinse în planșe. Nu putem să trecem cu vederea nici interesantele studii semnate de Sergiu Hăimovici (Studiul resturilor de faună, p. 263—290) și de V. V. Morariu, I. Ardeleanu și M. Bogdan (Studiul fizic al ceramicii din epoca Latène, p. 291—313), acesta din urmă reprezentând o premieră într-o lucrare de arheologie apărută la noi în țară.

Excepțind unele erori de tipar, cum este dubla consemnare a capitolului al treilea, sau câteva omisiuni de litere, toate acestea fiind ușor de remediat de cititor, lucrarea semnată de Ion Horațiu Crișan, apărută sub egida Comitetului de cultură și educație socială a județului Arad, are calitate și meritul de a crea, prin bogăția de date concrete și interpretarea lor în conformitate cu cele mai recente puncte de vedere ale științei istorice din anii noștri, o edificatoare imagine asupra uneia dintre principalele așezări dacice din vestul României, ținut în care înfloriseră în perioada Burebista-Decebal, într-un grad deosebit de avansat, civilizația materială și spirituală a strămoșilor daci.

Liviu Mărghitan

MARGARET M. ROXAN, *Roman Military Diplomas. 1954—1977*, University of London, Institute of Archaeology. Occasional Publication No. 2 (Printed by Whitstable Litho Ltd., Whitstable, Kent) Londra, 1978, 118 pagini, în 4°

Cuprins: Foreword, p. 5—6; Check List of diplomas and their literature, p. 7—13; Select bibliography, p. 14—16; Table of diplomas published since 1954, p. 17—18; A chronology of the published diplomas, p. 19—27; Critical signs, p. 28; Diplomas, p. 29—102; Appendix, p. 103; Indices, p. 104—117; Unpublished but already signalled, p. 118.

Importanța excepțională a documentelor epigrafice numite *diplome militare* romane este demult cunoscută și îndeobște apreciată, ea crescând în chip firesc pe măsura sporirii an de an a acestor tăblițe de bronz, ce sînt copile-„extrase” autentificate de pe decretale imperiale date pentru armatele auxiliare ale diferitelor provincii ale imperiului, *acele constitutiones imperatorum de civitate et conu-*